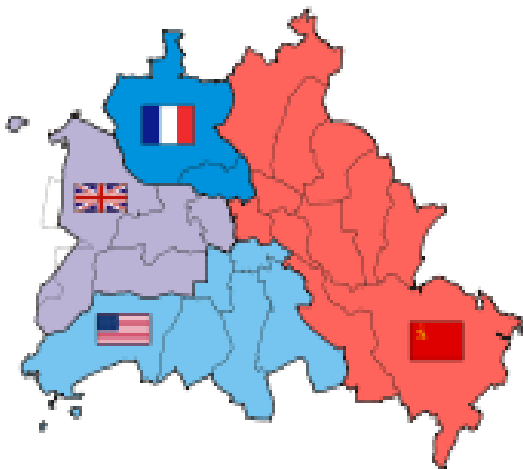

Berlin-kérdés

A nácik Berlint a Harmadik Birodalom szimbólumának tekintették, a második világháborúban győztes szövetségesek pedig közös győzelmük szimbólumává kívánták tenni. Az 1944. szeptember 12-i londoni jegyzőkönyvben rögzítették, hogy a város nem tartozik majd egyik megszállási övezetbe sem, közös megszállás és igazgatás alá kerül, amelyben azonos jogokkal rendelkeznek. Berlint a szovjet hadsereg foglalta el, a szovjet megszállási övezet nyugati határa pedig messze nyugatabbra volt Berlinnél, a főváros annak nagyjából a közepén helyezkedett el. Németország legyőzése után a korábbi megállapodásoknak megfelelően Berlin lett a Németországi Szövetséges Ellenőrző Tanács székhelye.

A város közös igazgatására a szövetségesek négyoldalú kommandantúrát állítottak fel, amely közvetlenül a német Szövetséges Ellenőrző Tanács felügyelete alatt állt, jelezve a berlini négyhatalmi megszállási övezetnek Németország többi részéhez való tartozását. A szövetségesek Berlint is négy szektorra osztották. Mivel a potsdami konferencián a német kérdés több fontos eleméről nem tudtak egyértelműen megállapodni, a következő években Berlinben is megnehezült a négy hatalom közös kormányzása.

Első berlini válság (berlini blokád), 1948–1949

Berlin a kialakuló hidegháborúban mind a Kelet mind a Nyugat számára egyaránt fontos város volt. A Szovjetunió többször is megkísérelte felszámolni a város különleges státusát. Először 1948-ban a berlini blokáddal, amikor a nyugati hatalmakat – minden bizonnyal – a város elhagyására és a nyugatnémet államalakításról való lemondásra akarta kényszeríteni. Berlinnek a németországi megszállási rendszerben elfoglalt sajátos pozíciója lehetőséget kínált arra, hogy a Szovjetunió a maga számára kedvezőbb pozíciókat alakítson ki Németországban.

1948. június 24-én a szovjet csapatok egyrészt a német márkának (DM) Nyugat-Berlinre való kiterjesztésére, másrészt „műszaki nehézségekre” hivatkozva lezárták a Nyugat-Berlinbe vezető vasúti, országúti és vízi utakat, blokád alá vonták a városrészt. A blokáddal a nyugati hatalmak nehéz döntés elé kerültek, ugyanis a náci Németország feletti győzelem eufóriájában elmaradt a Berlinbe vezető országúti és vízi közlekedés rendjének szabályozása, így csupán három légifolyosó állt rendelkezésükre a nyugat-berlini városrész megközelítéséhez.

Az amerikaiak elhatározták, hogy nem hátrálnak meg; Truman elnök döntött a berlini léghíd megszerzéséről. A blokád létesítésével a Szovjetunió félelmet keltő, fenyegető hatalomként jelent meg nemcsak Németországban, hanem egész Nyugat-Európában. A blokád és a léghíd rendkívüli lélektani hatást gyakorolt: a berliniek és a nyugatnémetek szemében a nyugatiak védhatalmakká, az amerikai közvélemény számára pedig az addig gyűlölt németek/nácik bátor szabadságharcosokká változtak. A blokád első néhány hónapja után a Nyugat-Berlinre gyakorolt szovjet nyomás eredményessége egyre kilátástalanabb lett.

1949. január végén elkezdődtek a blokád megszüntetését célzó titkos tárgyalások, amelyek 1949. május 4-én négyhatalmi egyezményrel zárultak. Az egyezmény hatályon kívül helyezte a blokáddal bevezetett szovjet „kereskedelmi, szállítási és közlekedési korlátozásokat”; megerősítette a nyugati szövetségesek berlini jelenlétét; rögzítette az országúti és vízi közlekedés jogait; a három nyugati hatalom Nyugat-Berlin egyedüli fizetőeszközének a nyugatnémet márkát ismerte el. A Nyugat és a nyugatnémetek pedig hallgatólagosan elfogadták, hogy Nyugat-Berlin nem része a létrejövő NSZK-nak, s Berlin fölött formálisan is visszaállt az együttes négyhatalmi katonai ellenőrzés. A blokádot 1949. május 12-én oldották fel. Az első berlini válságban a Szovjetunió elveszítette a hidegháború első csatáját. A válság lökést adott a Németország és Európa kettészakadásához vezető folyamatok felgyorsulásához.

Berlin az 1950-es években

A blokád feloldása és a két német állam megalakulása lényegében nem változtatott a város korábbi nemzetközi státusán, közigazgatása tekintetében azonban kettészakadt: a gyakorlatban a nyugati szektorokban háromhatalmi közigazgatás működött, a keleti szektor életét azonban a Szovjetunió egyedül határozta meg. A két városrész politikai és gazdasági tekintetben pe-

dig a megfelelő német államhoz igazodott azzal a jelentős különbséggel, hogy az NSZK fővárosa – az ideiglenességet is demonstrálandó – egy kisváros, Bonn lett, miközben az NDK Kelet-Berlint tette a törvényhozás és a kormány székhelyévé, és odatelepültek a szovjet övezet központi igazgatási szervei is. Mind a két német állam alkotmánya igényt támasztott Berlinre: az NSZK alaptörvénye az NSZK 12. tartományaként, az NDK alkotmánya pedig „a köztársaság fővárosaként”. A nyugati szövetségesek azonban fenntartották különleges berlini jogaikat: kijelentették, hogy az NSZK nem kormányozhatja, s Nyugat-Berlin nem rendelkezhet a 12. tartomány jogosítványaival. A szövetségesek korlátozásai a gyakorlatban azonban elsősorban az alkotmánybíróági törvénykezésre vonatkoztak. Az NSZK állandóan demonstrálta nyugat-berlini jelenlétét, a város minden tekintetben szövetségi támogatást kapott. Az NDK ennél sokkal tovább ment: Kelet-Berlint szinte teljesen integrálta.

Az 1950-es években Berlin mindinkább a két német állam politikai és gazdasági versengésének színtere lett: Nyugat-Berlin az NSZK „gazdasági csodájának” részesévé s a „Nyugat kirakatává” változott, ezzel szemben Kelet-Berlin gazdaságilag lemaradt (1957-ben még jegyre adták az élelmiszereket). Nyugat-Berlinben mintegy 12000 amerikai, angol és francia katona állomásozott; a megszállásjogi státus egyfelől kizárta a német hadsereg (Bundeswehr) jelenlétét, másfelől feltételezte szövetséges haderők állandó jelenlétét. Ez a jelenlét volt a Nyugat-Berlin külső biztonságának legfőbb garanciája. Így Berlin esetében a szovjet előrenyomulás mindig a nyugati hatalmak ellen irányult, ezért valamennyi nagyobb Berlin-konfliktus nemzetközi dimenziót is kapott.

Második berlini válság, 1958–1961

Miután 1957-ben megszilárdult Ny. Hruscsov hatalma Moszkva széleskörű diplomáciai offenzívába kezdett, amelynek egyik „frontja” Berlin lett. A szovjet kormány

1958. november 27-én a nyugati hatalmakhoz intézett diplomáciai jegyzékében hatálytalannak nyilvánította az 1944. szeptemberi londoni megállapodást, a nyugati hatalmakat a potsdami konferencia megállapodásainak megsértésével vádolta, s Nyugat-Berlin demilitarizált, szabad várossá alakítását sürgette. Egyidejűleg fellépett a nyugatiak berlini jelenléte és a városrésznek az NSZK-hoz kötődése ellen. A helyzet tisztázására tárgyalásokat ajánlott azzal, hogy a Szovjetunió hat hónapig még nem kíván változtatni a város státusán, a tárgyalások meghiúsulása esetén azonban átadja az NDK-nak a Berlinbe vezető utak feletti rendelkezést. Hruscsov diplomáciai akciójával elsősorban az NDK vezetésének igyekezett segíteni a keletnémet lakosság tömeges elvándorlásának megakadályozásában. (1945 és 1961 között becslések szerint 3,6 millió ember hagyta el a „szocialista Németországot”).

A nyugati hatalmak és Bonn elutasították ugyan a szovjet jegyzéket, de hajlandók voltak tárgyalni. A Szovjetunió a válaszjegyzékében (1959. január 10.) Nyugat-Berlin szabadvárossá tételéről szóló javaslatát összekapcsolta a német békeszerződés megkötésének tervezetével. Ezen az alapon összehívták a genfi külügyminiszteri értekezletet (1959), amelyen nem született ugyan megoldás, de Moszkva közben „elfelejtette” az 1958. november 27-ei „ultimátumot”.

A következő két évben a berlini kérdés a szovjet–amerikai és a kelet–nyugati kapcsolatokban napirenden maradt ugyan, de hátrább szorult. Majd Hruscsov és Kennedy 1961. júniusi bécsi találkozásánál újra előtérbe került amerikai–szovjet csúcstalálkozók), a szovjet vezető ugyanis megismételte az 1958-as figyelmeztetést. Az amerikai elnök nem hátrált meg, nem változtatott a nyugati állásponton, sőt „három alapelvben” rögzítette az amerikai Berlinpolitikát: a nyugatiaknak joguk van a berlini jelenlétre; a nyugati hatalmaknak joguk van bejutni Berlinbe; a nyugati hatalmak kötelessége a nyugat-berliniek önrendelke-

zési jogának és szabad választásainak biztosítása.

A Berli fal

A bécsi csúcstalálkozó idején Berlinben már rendkívül feszült volt a légkör. 1961 elejétől a keletnémet sajtó egyre többet írt arról, hogy a „berlini rés” (a nyitott határ) súlyos gazdasági károkat okoz az NDK-nak. A keletnémet lakosság számára a nyitott határ valóban megkönnyítette az emigrációt, a kormányzat számára pedig akadályozta a rendszer politikai konszolidációját. W. Ulbricht főtitkár a Varsói Szerződés (VSZ) vezetőinek 1961. március végi moszkvai tanácskozásán jelezte, hogy kormánya szögesdrótakadály felépítését tervezi a szektorhatárok mentén a városon keresztül. A VSZ-országok pártvezetőinek 1961. augusztus 3–5-ei moszkvai tanácskozásán jóvá is hagyták a tervet. Augusztus 12-én Ulbricht aláírta a parancsot a fal felépítésére. Az akciót E. Honecker felügyelte. Aznap éjjel a hadsereg, a munkásmilícia és a rendőrség kijelölt egységeit éles lőszerrel a berlini övezethatárokkal vezényelték. Éjfélkor riadókézsültséget rendeltek el, s megkezdték a szögesdrótok felállítását. Nyugat-Berlint 185 kilométer hosszú fallal vették körül, amelyből 46 kilométer a városon belül húzódott. (Később a falat folyamatosan „modernizálták”: tulajdonképpen két, 3,5–4 méter magas betonfalat építettek, amelyek között megfi-

gyelőtornyok, bunkerek, jelzőkészülékek, különböző akadályrendszerek nehezítették a menekülést. Az évekig érvényes tűzparancs miatt a berlini határokon több mint félszáz menekülő veszítette életét.) A fal felépítése és a két német állam közötti határvonal megerősítése fordulópontot jelentett a német kérdésben és Bonn Németország-politikájában: a fal a nyugatnémeteket arra kényszerítette, hogy hosszú távon számoljanak Németország megosztottságával. A fal felépítését követő nyugati reakciók alapján pedig az is nyilvánvalóvá vált az NSZK számára, hogy szövetségeseik a német kérdést alárendelték a keletnyugati enyhülési politikának. (A nyugati hatalmak mindössze szóbeli tiltakozásra szorítkoztak, nem kockáztatták meg katonai összeütközést a Szovjetunióval. A Szovjetunióhoz intézett későbbi jegyzékük sem tartalmazta a fal lebontásának követelését.) A berlini fal elsősorban mégis a kettéosztott Németország és egyben a kettéosztott Európa szimbóluma volt.

Berlin az enyhülés időszakában

A berlini fal felépítésével a város két fele közötti közlekedés és átjárhatóság megszűnt, jogi szempontból azonban, a fal ellenére, Berlinen keresztül szektorhatár és nem államhatár húzódott. Az amerikai-szovjet kapcsolatokban megjelenő enyhülés lehetővé tette, a Berlin két felében élő németek közötti emberi kapcsolatok pedig szükségessé tették, hogy megállapodások szülessenek a családi kapcsolatok, a rokonlátogatások stb. ügyében a két Németország között. 1963 és 1966 között több ilyen megállapodás is született, azután azonban az NDK a további előrelépéseket a Bonn által való elismerésétől tette függővé. Majd nagyobb eredmények a nyugatnémet Ostpolitik folyamatában születtek. Az Ostpolitik keretében a berlini kérdés tekintetében jelentőségének fogva kiemelkedő a Nyugat-Berlinről szóló négyhatalmi megállapodás, amit 1971. szeptember 3-án írt alá a négy volt szövetséges hatalom. Az egyezmény változatlanul hagyta Berlin

státusát, de gyakorlatiasan szabályozta a feszültséget okozó vagy az életet különösen megnehezítő területeket. Az eltérő jogfelfogások ellenére a nyugati hatalmak elérték, hogy a Szovjetunió elismerte az NSZK és Nyugat-Berlin kapcsolatait, kötelezettséget vállalt továbbá arra, hogy figyelembe veszi a három nyugati hatalom egész Berlinre vonatkozó jogait és felelősségét. A viszonylagos nyugvópontot jelentő együttműködés az NDK számára pénzügyi és infrastrukturális előnyökkel járt. Az NSZK számára pedig fontos volt, hogy a Nyugat-Berlinbe vezető utak biztosításával és javításával növelje a város életképességét. A négyhatalmi megállapodáshoz kapcsolódva a két német állam kormányegyezményben rögzítette a négy nagyhatalomnak a tranzitforgalomra vonatkozó előírásait. A berlini fal leomlásáig (1989) tartó másfél évtizedben a két Berlin közötti kapcsolatok terén számos további szabályozás történt, de a két városrész önkormányzati vezetőjének első hivatalos találkozására csak 1987 októberében került sor. Az NSZK ebben az időszakban magától értetődőnek tekintette, hogy Nyugat-Berlint bevonja a nemzetközi szerződéseibe és megállapodásaiba.

Berlin, az újraegyesült Németország fővárosa

1989. november 9-én a berliniek ledöntötték városuk és Németország kétfelé szakítottóságának szimbólumát, a berlini falat, elkezdődött a város és az ország újraegyesítése. A német újraegyesítés folyamatában és a német újraegyesítéssel kapcsolatos nemzetközi szerződések hatálybalépésével megszűnt Berlin különleges státusa, Berlin az NSZK rendes tartománya lett. A Bundestag pedig már 1990. június 20-án elhatározta, hogy a parlament és a kormány székhelyét Bonnból visszahelyezi Berlinbe. Berlin ma a „bonni köztársaság” helyébe lépett új német állam, a „berlini köztársaság” fővárosa.

(Horváth Jenő)

